

Методологічні засади екологічного планування: проблеми та перспективи впровадження

Висвітлено такий важливий елемент системи організації управління природоохоронною діяльністю та формування природозберігаючої економіки, яким є планування впровадження і реалізації екологічної політики, її завдань та заходів. На основі проведеного аналізу стратегічних документів розвитку України у сфері природокористування визначено стан та перспективи розвитку екологічного планування в умовах ринкового середовища.

Ключові слова: екологічне планування, управління природокористуванням, природозберігаюча економіка, впровадження екологічної політики.

Суспільство на шляху еволюційного розвитку в різні періоди по-різному формувало своє ставлення до природи та її ресурсів. Із пришвидшенням науково-технічного прогресу цей вплив набирає агресивнішої форми. В результаті, незважаючи на значні світові досягнення у технічному розвитку, триває інтенсивна (з погляду кількісних характеристик) та екстенсивна (щодо якісних показників) експлуатація природних ресурсів і екологічних благ.

В Україні надмірна експлуатація довкілля загрожує розвитком дестабілізуючих факторів в економічній та екологічній сферах та незворотними процесами втрати асиміляційного потенціалу природного середовища.

На сьогодні державна господарська система має екологічно неприпустимі та економічно недоцільні обсяги використання природно-ресурсного потенціалу особливо у промислових та приморських регіонах – показовими є сировинна орієнтація експорту та надвисока відходомісткість виробництв. Держава сконцентрувала увагу на незбалансованому, нерідко стихійному використанні природних ресурсів, що відображається у показниках природомісткості, енергомісткості та ресурсомісткості вітчизняного виробництва. Відсутність таксономії (ієрархії) у використанні природних ресурсів призводить до негативних синергетичних ефектів зниження природно-ресурсного потенціалу. Низька ефективність його використання (що межує з варварською експлуатацією) завдає надвисоких економічних збитків державі, а також значних втрат через неефективний і недосконалий механізм перерозподілу природно-ресурсної ренти.

Свідченням збільшення екологічного навантаження на довкілля є показники, наведені у таблиці 1.

Аналізуючи дані таблиці, бачимо, що чисельність населення невпинно зменшується. Так, у 2007 р. порівняно з 1995 р. чисельність населення зменшилася на 5,1 млн. осіб (на 9,9%). Відповідно щільність населення також зменшується – у 2007 р. порівняно з 1995 р. вона становила 89,8%. При цьому зміна обсягів забраної з природних джерел води має стрибкоподібну тенденцію. Якщо з 1995 р. по 2004 р. обсяг забраної води зменшився на 10 365 млн. куб. м, то, починаючи з 2005 р., обсяг забраної води збільшується. Так, у 2007 р. порівняно з 2004 р. обсяг забраної з природних джерел води збільшився на 1 022 млн. куб. м, що на фоні зменшення чисельності населення є досить показовим екологічно небезпечним явищем.

Обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферу в 2007 р. порівняно з 1995 р. зменшився на 103,5 тис. т. (Найменший обсяг викидів за досліджуваний період спостерігався в 2001 р. – 6049,5 тис. т., тоді, як свідчать дані таблиці, в наступні роки обсяг викидів в атмосферу має стійку динаміку росту).

Таблиця 1

Показники антропогенного впливу на навколишнє середовище в Україні¹

Показники	Роки							
	1995	1996	2001	2002	2003	2004	2005	2007
Чисельність населення, тис. осіб (станом на 1 січня)	51,7	50,9	48,9	48,5	48,0	47,6	47,3	46,6
Щільність населення осіб / кв. км	86	84	81	80,4	79,5	78,9	78,4	77,2
Забрано води з природних джерел, млн. куб. м	20338	18668	12168	11589	11034	9973	10188	10995
Скидання забруднюючих речовин в атмосферу, тис. т	7483,5	4109	6049,5	6101,9	61913	6325,9	6615,6	7380,0
Скидання стічних вод, млн. куб. м	*	4763,8	3008	2920	2940	3326	3444	3854
Питома вага сільськогосподарських угідь, %	*	69,3	69,3	69,3	69,2	69,2	69,1	69,0
Питома вага пашні, %	*	54,9	53,9	53,9	53,8	53,8	53,8	53,7
Вирублено деревини всіма видами рубок, тис. га	504,2	438,9	570,3	443,4	465,2	468,7	464,7	476,2

* Данні відсутні

¹ Розраховано за даними Статистичних щорічників України за 2006–2007 рр.

При дослідженні скидання стічних вод, питомої ваги сільськогосподарських угідь і ріллі в загальному обсязі земель було виявлено, що максимальний обсяг скидів стічних вод зафіксовано в 1996 р. – 4763,8 млн. куб. м, мінімальний – у 2002 р. (2920 млн. куб. м). В 2007 р. порівняно з 1996 р. обсяг скидання стічних вод зменшився на 19%. Проте, починаючи з 2002 р., спостерігається зростання обсягів скидання стічних вод.

Питома вага сільськогосподарських угідь у загальному обсязі земель має тенденцію до зменшення. Так, у 2007 р. порівняно з 1996 р. вона зменшилася майже на 0,3%. Питома вага ріллі також зменшується (в 2007 р. порівняно з 1996 р. – на 2,2%).

Площа вирубанної деревини всіма видами рубок зменшилася у 2007 р. порівняно з 1995 р. на 28 тис. га. Найменший показник площі вирубаних лісів зафіксовано в 2002 р. – 443,4 тис. га, а найбільший – у 2001 р. (570,3 тис. га), проте в останні роки знову спостерігається тенденція до їх збільшення.

При цьому відбувається падіння частки природоохоронних видатків у загальнодержавних видатках, що свідчить про певний регрес та недооцінку наслідків такого розподілу. Так, за розрахунками В. С. Міщенко, видатки на охорону навколишнього природного середовища у 2006 р. становили 0,96% надходжень державного бюджету, а у 2005 – 0,93%. В динаміці цей показник має тенденцію до падіння: в 2002–2004 рр. він був на рівні 1,2–1,3% [1, с. 47].

Усе вищезазначене свідчить про нераціональне управління природокорис-

туванням та ускладнення екологічної ситуації. Саме тому важливим питанням, що залишається актуальним впродовж останніх років, є створення дієвого організаційно-економічного механізму природокористування, спрямованого на реалізацію завдань екологічної політики та системи його управління і екологічного планування.

Деструктивний стан навколишнього середовища зумовлений марнотратною моделлю розвитку довкілля, коли триває екстенсивне використання природних ресурсів, що негативно відбивається на обсягах макроекономічних показників, пов'язаних з екологічним фактором (показники природомісткості, ресурсомісткості, відходомісткості виробництв мають тенденцію до зростання) [2, с. 24].

Реалії розвитку національного господарства свідчать про фактичне домінування моделі «ростоманії» над моделлю екологозберігаючого, гуманного поступу. І в суб'єктів господарювання, і у владних структурах, і в суспільній свідомості досі переважає думка, що прогрес тотожний економічному зростанню. Так створюється екологічно небезпечний стереотип господарювання – нібито економічне зростання тим ефективніше, чим більше експлуатуються природні та трудові ресурси [3, с. 4].

Причиною та відображенням цього є відсутність цілісного господарського механізму раціонального природокористування та забезпечення екологічної безпеки (ГМПЕБ).

Сучасний ГМПЕБ обумовлений складною системою державного регулювання і управління економікою держави, функціонує фрагментарно, не має цілісної системи управління, тому потребує нових оптимальних економіко-екологічних рішень – у першу чергу планування природозберігаючих дій.

На нашу думку, ГМПЕБ повинен складатися з системи форм та методів організації і регулювання процесів раціонального природокористування, забезпечення екологічної безпеки та формування засад природозберігаючої економіки. Серед необхідних, але в період реформування економіки України мало використовуваних, є метод планування раціонального природокористування та забезпечення екологічної безпеки. Недосконалість екологічного планування, а часом повна його відсутність знижують загальну ефективність державного управління даною сферою.

Як відомо з робіт із класичного планування [4–6] та зокрема екологічного [7–9], планування – це необхідний атрибут управління, адже будь-яке управлінське рішення сьогодення пов'язано з функціонуванням системи у майбутньому, і, отже, необхідно передбачити вплив зовнішнього середовища та сконцентрувати діяльність усіх структурних складових для досягнення загальної мети. Оскільки для України загальнонаціональними пріоритетами визнано досягнення сталого розвитку, тому, на наш погляд, треба звернути пильнішу увагу на екологічне планування у загальній системі управління раціональним природокористуванням та забезпечення екологічної безпеки.

Екологічне планування, за визначенням, це – «Розрахунки потенційно можливого вилучення або іншої експлуатації природних ресурсів або територій без помітного порушення існуючої рівноваги чи створюваної господарством екологічної рівноваги та без заподіяння збитків однією галуззю господарства іншій у разі спільного використання ними природних ресурсів» [10, с. 307].

Приймаючи в цілому це тлумачення, додамо, що в умовах ринкової економіки та за умов переходу країни до сталого розвитку необхідно підкреслити значення не тільки галузей виробництва, а й стану здоров'я населення.

Саме тому екологічне планування має визначати варіанти збалансованого, сталого використання довкілля з урахуванням передумов розвитку соціально-економічної системи, її обмежень на даній території для кожного виду господарсь-

кої діяльності (промислової, транспортної, сільськогосподарської, рекреаційної та ін.) та без завдання шкоди населенню.

Екологічне планування має впроваджуватися на всіх рівнях управління і в усіх видах господарської діяльності, спрямованих на зниження та ліквідацію негативного антропогенного впливу на навколишнє середовище, збереження, відтворення та раціональне використання природно-ресурсного потенціалу. Воно має сприяти екологізації економічного розвитку, формуванню природозберігаючої економіки шляхом створення та впровадження екологічно чистих, маловідходних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, будівництва та експлуатації очисних та знешкоджуючих систем та споруд, розташування підприємств і систем транспортних потоків з урахуванням екологічних вимог, систем моніторингу та контролю за станом навколишнього середовища і т. ін. Тобто екологічне планування є однією з умов досягнення сталого розвитку.

Для підвищення достовірності та якості екологічного планування необхідно спиратися на розрахунки існуючого природно-ресурсного потенціалу, відображені в наявній інвентаризації природних ресурсів та умов; моделюванні природно-ресурсного потенціалу регіону; територіально-екологічному зонуванні та соціально-економічних оцінках та розрахунках.

Визначення принципів екологічного планування співпадає з головними принципами управління екологічною сферою, тому серед основних зазначимо:

- визначення базового стану господарської системи заданого регіону з урахуванням його асиміляційного потенціалу для забезпечення сталого соціально-економіко-екологічного розвитку;
- заплановане використання окремих ресурсів не може перевищувати можливість відтворення відновлювальних ресурсів регіону як кількісно, так і якісно;
- вилучення або експлуатація окремих ресурсів не має призводити до значного зниження кількості та погіршення якості інших ресурсів даної економіко-екологічної системи;
- загальне антропогенне навантаження на природно-ресурсний потенціал не має перевищувати межі стійкості природного середовища, тобто ресурсна ємність регіону не може бути знижена.
- має бути забезпечено комплексне та доцільне співвідношення оперативної та стратегічної користі від експлуатації природно-ресурсного потенціалу регіону.

Нині екологічне планування відбувається головним чином через проголошення екологічного імперативу у стратегічних документах країни, зокрема у Посланнях Президента України, програмах Уряду і партій та розділами у стратегіях соціально-економічного розвитку. До речі, у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ОНПС) передбачено екологічне прогнозування, програмування, тоді як екологічне планування означено лише опосередковано. Ст. 16 цього Закону наголошує, що «Управління ОНПС полягає у здійсненні в цій галузі функцій спостереження, дослідження, екологічної експертизи, контролю, прогнозування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності» [11]. Метою ж управління у галузі ОНПС є реалізація законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо ОНПС, раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів у галузі ОНПС.

З цього стає зрозумілим, що проведення заходів щодо ОНПС, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки може здійснюватися спонтанно, виходячи з нагальних потреб, а процес планування отожднюється з прогнозуванням та програмуванням. На практиці це призводить до неефективного використання, до того ж і так вкрай обмежених державних ресурсів.

Аналіз стратегічних документів останніх часів з точки зору визнання процесу планування, в тому числі екологічного, свідчить про наступне. Основним документом, що визначає засади державного розвитку на коротко та середньостроковий періоди, є Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (№1602-III від 23.03.2000 р.; далі Закон) [12]. Цей Закон встановлює загальний порядок розроблення, затвердження та виконання прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку, а також права та відповідальність учасників державного прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України. Однак, слід зазначити, що процеси прогнозування та програмування не є тотожними процесу планування, тобто планування залишається поза межами основних дій Уряду щодо перспектив та напрямів соціально-економічного розвитку.

В той же час у даному Законі не йдеться про прогнозування та програмування екологічних дій. Цей Закон визнає первинність регіональних управлінських структур у визначенні перспектив соціально-економічного розвитку підлеглих територій, адже одним з основних принципів, на яких базується державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України, є принцип самостійності, який полягає у тому, що місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування у межах своїх повноважень відповідають за розроблення, затвердження та виконання прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Таким чином, як бачимо, процес планування соціально-економічного розвитку не має законодавчого підґрунтя – так само, як і екологічне планування.

Ще один важливий документ – проект Стратегії розвитку України у період до 2020 р. (далі Стратегія) [13], в якому прописано національну політику, спрямовану на сталий розвиток держави на довгострокову перспективу. В ній уже досить вагоме місце займають проблеми природно-ресурсного забезпечення та техногенно-екологічної безпеки, проте екологічному плануванню та програмно-цільовим методам відведено досить скромне місце. Так, у частині 5 Стратегії «Сталий розвиток довкілля» визначені до здійснення 14 державних екологічних цільових програм (зараз їх налічується близько 40), зокрема:

- передбачено здійснення заходів «Державної цільової екологічної програми проведення моніторингу навколишнього природного середовища»; «Національної програми екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води»; розроблення проекту Закону України «Про Загальнодержавну програму поводження з небезпечними відходами».
- передбачено виконання «Державної цільової програми забезпечення пожежної безпеки на період до 2010 р.»; «Загальнодержавної програми подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2006–2010 роки»; «Загальнодержавної цільової екологічної програми поводження з радіоактивними відходами»; здійснення заходів щодо зняття Чорнобильської АЕС з експлуатації та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему (в тому числі забезпечення будівництва нового безпечного конфайнменту об'єкта «Укриття» та сховища відпрацьованого ядерного палива (СВЯП-2) Чорнобильської АЕС, реабілітація радіоактивно забруднених територій); розроблення та реалізація «Загальнодержавної цільової програми розвитку цивільного захисту на 2009–2013 роки»; «Державної цільової соціальної програми протимісної діяльності на 2009–2014 роки»;
- передбачено виконання «Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки», «Загальнодержавної про-

грами розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2010 р.» та розроблення нової редакції «Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 р.», «Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів»; розроблення Закону України «Про затвердження Загальнодержавної цільової екологічної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 р.»; сприяння прийняттю «Загальнодержавної програми використання та охорони земель».

В частині 6 цієї ж Стратегії серед пріоритетних напрямів реалізації стратегії конкурентоспроможності економіки України на період 2013–2020 рр. передбачено «Підвищення ефективності національної екологічної політики», серед основних заходів якого передбачено «утвердження програмно-цільових засад у бюджетному процесі при формуванні видатків на охорону навколишнього середовища» та «оптимізація кількості та змісту цільових програм у сфері охорони навколишнього природного середовища, підвищення їх ефективності» [13].

Ще одним стратегічним документом, який безпосередньо визначає державну екологічну політику, її мету, цілі, завдання і принципи, механізми та інструменти реалізації на довгостроковий період, стала затверджена Розпорядженням КМ України №880-р від 17.10.2007 р. «Стратегія національної екологічної політики України на період до 2020 р.» (далі: Екологічна стратегія) [14]. Серед механізмів та інструментів, передбачених нею до реалізації, означено розвиток системи територіального планування, а саме:

- поглиблення та розширення застосування Територіальних комплексних схем охорони природи як державного проектного керівного документа, що має орієнтувати муніципальний та регіональний розвиток поселень та територій на засади охорони навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів;
- розроблення та реалізацію регіональних планів, проектів, програм з ОНПС та раціонального природокористування у системі територіального планування;
- розроблення та залучення цільових індикаторів реалізації екологічної політики до регіональних програм екологічних дій;
- запровадження регіональних (обласних) і місцевих програм екологічних дій за методологією, рекомендованою Регіональним екологічним центром для країн Центральної та Східної Європи.

В Екологічній стратегії на період 2013–2016 рр. передбачається:

- здійснення контролю і відповідного вдосконалення процесу планування та програмування регіональних планів, проектів, програм з охорони навколишнього природного середовища в системі територіального планування, а також процесу впровадження регіональної екологічної політики;
- адаптація нормативно-правового забезпечення процесу планування та програмування регіональних планів, проектів, програм з охорони навколишнього природного середовища та раціонального природокористування до європейських вимог міжрегіонального співробітництва з урахуванням процесів наближення України до членства в Європейському Союзі;
- впровадження басейнового та екосистемного принципів екологічної політики на рівні місцевих та регіональних планів, проектів, програм.

На період 2017–2020 рр.:

- поглиблення та активізація процесів впровадження басейнового та екосистемного принципів екологічної політики на рівні місцевих та регіональних планів, проектів, програм;
- впровадження обов'язкової сертифікації зі зниження природотехногенного ризику господарювання (об'єктів, технологій, видів діяльності) згідно зі стандартами ЄС.

Отже, в Екологічній стратегії зроблено крок до визначення екологічного планування та повернення до засад його впровадження. Це є дуже своєчасним та вкрай необхідним рішенням, тому що на сьогодні механізмами його безпосереднього впровадження на державному рівні є тільки щорічне бюджетне планування природоохоронних заходів та затвердження державних цільових екологічних програм (ЕЦП), реалізувати які через різні обставини не вдалося ще жодного разу [15, с. 123]. При цьому нерозв'язаною проблемою залишається неузгодженість впровадження програмного процесу на рівні бюджетних програм та державних цільових програмам.

Поряд з існуючими законодавчими документами щодо природоохоронної сфери необхідно створити механізм загальнодержавного прийняття управлінських рішень та впровадження у життя практичних заходів щодо реалізації екологічної політики держави. Важливу роль у цьому має індикативне планування, тобто нагальною є потреба затвердження комплексного національного Плану дій «Національного проекту – Довкілля України». Це має бути програмний документ, що складається з сукупності взаємопов'язаних заходів на державному, корпоративному та місцевому рівнях, озброєний новими організаційними формами та процедурами, орієнтований на результативність поставлених завдань. Повноваження щодо прийняття цього програмного документа мають бути покладені на Парламент, Президента України та Уряд.

На найвищому рівні координаційні та дорадчі функції щодо реалізації такого проекту повинна виконувати Спеціалізована Рада з якості довкілля, створення та робота якої має відбуватися у тісній співпраці з державними організаціями, діяльність яких спрямована на комплексне використання природних ресурсів та збереження природного середовища – Мінприроди, Міненерго, МНС, Держводгосп, Держкомзем, Держкомлісгосп та інші.

Вищезазначене свідчить про необхідність вдосконалення системи екологічного планування, активнішого його впровадження у процес екологізації економічного розвитку та управління природоохоронною діяльністю. Запропоновані нами підходи дозволяють по-новому визначити процес планування, його місце та роль у системі управління на різних рівнях національної економіки. Процес екологічного планування, на нашу думку, має бути орієнтованим не тільки на впровадження та реалізацію природоохоронних заходів, а й на створення засад природозберігаючої економіки.

Список використаних джерел

1. Мищенко В. С. Финансирование природоохранной сферы (есть ли критерий достаточности?) / В. С. Мищенко // Экономика Украины. – 2008. – №8. – С. 46-55.
2. Оцінка стану виконання підсумкових документів Всесвітнього саміту зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002) в Україні / [Руденко Л. Г., Білявський Г. О., Горленко І. О. та ін.]. – К. : Академперіодика, 2004. – 208 с.
3. Веклич О. П. Экологическая рента: сущность, разновидности, формы / О. П. Веклич // Вопросы экономики. – 2006. – №11. – С. 104-110.
4. Mintzberg H. The Rise and Fall of Strategic Planning: Reconceiving Roles for Planning, Plans, Planers, Free Press, 1994. – 247 с.
5. Сыроежин И. М. Планомерность. Планирование. План (Теоретические очерки) / И. М. Сыроежин. – М. : Экономика, 1996. – 112 с.
6. Чумаченко Н. Г. Целевые комплексные программы: опыт, проблемы / Н. Г. Чумаченко. – К. : О-во «Знание» УССР, 1987. – 48 с.

7. Планирование и стимулирование рационального природопользования / [Л. А. Белашов, Л. Я. Миленина, А. М. Серов, А. И. Амоша и др.]. – К. : Наукова думка, 1982. – 252 с.
8. Буркинский Б. В. Экологизация политики регионального развития / Б. В. Буркинский, Н. Г. Ковалева / НАН Украины. ИПРЭИ. – Одесса, 2002. – 328 с.
9. Федоренко Н. Н. Проблемы оптимизации планирования и управления окружающей средой / Н. Н. Федоренко, К. Г. Гофман // Вопросы экономики. – 1972. – №10. – С. 38-46.
10. Мусієнко М. М. Екологія. Охорона природи: Словник-довідник / М. М. Мусієнко, В. В. Серебряков, О. В. Брайон. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2002. – 550 с.
11. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1264-12>.
12. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (№1602-III від 23.03.2000 р.) // Відомості Верховної Ради. – 2000. – №25. – С. 195.
13. Стратегія розвитку України у період до 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.me.gov.ua/control/uk/publish/category/system.
14. Проект Закону України «Стратегія національної екологічної політики України на період до 2020 р.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dea.gov.ua/root/news/43>.
15. Хумарова Н. І. Ефективність реалізації ресурсних та екологічних програм державного рівня / Н. І. Хумарова ; НАН України. ІПРЕЕД // Економічні інновації [зб. наук. праць]. – 2008. – Вип. 34. – С. 117–124.

Хумарова Н. І. Методологічні принципи екологічного планування: проблеми та перспективи впровадження.

Освещен такой важный элемент системы организации управления природоохранной деятельностью и формирования природосберегающей экономики, каким является планирование внедрения и реализации экологической политики, ее задач и мероприятий. На основе проведенного анализа стратегических документов развития Украины в сфере природопользования определены состояние и перспективы развития экологического планирования в условиях рыночной среды.

Ключевые слова: экологическое планирование, управление природопользованием, природосберегающая экономика, внедрение экологической политики.

Khumarova N.I. Methodological Principles of Ecological Planning: Problems and Prospects of Introduction.

Such important element of the system of organization of management nature protection activity and forming of environment-safe economy as planning of introduction and realization of ecological policy, its tasks and measures has been elucidated. On the basis of the conducted analysis of strategic documents of development of Ukraine in the sphere of nature management the state and prospects of the ecological planning development in the conditions of market environment have been determined.

Key words: ecological planning, nature management, environmental-safe economy, ecological policy introduction.

Надійшло 07.09.2009 р.